

<https://doi.org/10.36719/2789-6919/43/15-20>

Müjkan Məmmədzadə
Hərbi Elmi Tədqiqat İnstitutu
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0001-5693-3748>
mujkan@mail.ru

Azərbaycanda ali hərbi təhsilin inkişafının tarixi-pedaqoji tədqiqi

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan ali hərbi təhsilin tarixi inkişafı, onun əsas mərhələləri, pedaqoji yanaşmaları və beynəlxalq təcrübənin tətbiqi araşdırılır. Tarixi mənbələr və rəsmi sənədlər əsasında ali hərbi təhsilin inkişaf mərhələləri, SSRİ dövründə və müstəqillikdən sonra keçdiyi dəyişikliklər təhlil edilir. Məqalədə həmçinin, Azərbaycan ərazisində hərbi təhsilin ilkin formalarından bəhs olunmuşdu. Belə ki, erkən dövlət qurumlarının meydana gəlməsi ilə hərbi təlimlər sistemli şəkildə tətbiq olunmağa başlamışdır. Manna, Midiya və Atropatena kimi qədim dövlətlərdə döyüşçülərin hazırlanması xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi.

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) elan edilməsi ilə müstəqil dövlətin hərbi potensialını yaratmaq və gücləndirmək barədə əsas prioritetlər məqalədə öz əksini tapmışdır.

Azərbaycanın sovet hakimiyyətinə keçməsi ilə ölkədə hərbi təhsilin sovet modelinə uyğunlaşdırılması prosesinin başlanması, hərbi təhsil sisteminin təşkilində əsas məqsəd olaraq Qızıl Ordu sıralarına yerli kadrların cəlb edilməsi və onların ideoloji baxımdan sovet təbliğatı ilə yetişdirilməsi də məqalənin əsasını təşkil edir.

Azərbaycanın müstəqilliyini əldə etməsi ilə ölkənin özünəməxsus milli hərbi təhsil sisteminin formalaşdırılması vacib məsələ kimi qarşıya qoyuldu. 1991-ci ildə Azərbaycan Silahlı Qüvvələri yaradıldıqdan sonra hərbi kadrların hazırlanması üçün yeni modelin tətbiqinə başlandı.

Açar sözlər: *ali hərbi təhsil, hərbi pedaqogika, zabit hazırlığı, ordu inkişafı, strateji idarəetmə*

Mujkan Mammadzadeh
Military Scientific Research Institute
PhD in pedagogy
<https://orcid.org/0000-0001-5693-3748>
mujkan@mail.ru

Historical-Pedagogical Research of the Development of Higher Military Education in Azerbaijan

Abstract

The article examines the historical development of higher military education in Azerbaijan, its main stages, pedagogical approaches and the application of international experience. Based on historical sources and official documents, the stages of development of higher military education, the changes it underwent during the USSR and after independence are analyzed. The article also discussed the initial forms of military education in the territory of Azerbaijan. Thus, with the emergence of early state structures, military training began to be systematically applied. In ancient states such as Manna, Midia and Atropatena, the training of warriors was of particular importance.

With the proclamation of the Azerbaijan Democratic Republic (ADR) in 1918, the main priorities of creating and strengthening the military potential of an independent state were reflected in the article.

The beginning of the process of adapting military education in the country to the Soviet model with the transition of Azerbaijan to Soviet power, the main goal of organizing the military education

system, attracting local personnel to the ranks of the Red Army and their ideological training with Soviet propaganda, also form the basis of the article.

With the independence of Azerbaijan, the formation of a unique national military education system for the country was set as an important issue. After the establishment of the Azerbaijani Armed Forces in 1991, a new model for the training of military personnel began to be implemented.

Keywords: *higher military education, military pedagogy, officer training, army development, strategic management*

Giriş

Hər bir dövlətin hərbi qüdrətinin əsasını onun hərbi təhsil sistemi təşkil edir. Güclü və peşəkar zabit kadrları olmadan ordu effektiv fəaliyyət göstərə bilməz. Azərbaycanda hərbi təhsilin inkişafı uzunmüddətli bir proses olub, tarixi və siyasi dəyişikliklər fonunda formalaşıb.

Azərbaycanın ali hərbi təhsil sistemi keçmişdən bu günə qədər müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçmiş, milli ordu quruculuğunun və müdafiə sektorunun ayrılmaz tərkib hissəsi olmuşdur. Qədim dövrdən bu yana hərbi təhsilin inkişafı müxtəlif siyasi və tarixi faktorların təsiri altında dəyişikliklərə məruz qalmış, xüsusilə Sovet İttifaqı dövründə ciddi transformasiyaya uğramışdır.

Müstəqillik əldə edildikdən sonra isə Azərbaycan Respublikası özünün müasir ali hərbi təhsil sistemini formalaşdırmaq üçün genişmiqyaslı islahatlar həyata keçirmişdir. Hazırda Azərbaycanın ali hərbi təhsil sistemi beynəlxalq standartlara uyğun qurulmuş, hərbi akademiyalar, təhsil müəssisələri və xarici dövlətlərdə keçirilən tədris proqramları vasitəsilə təkmilləşdirilmişdir.

Aydındır ki, təhsil hər bir cəmiyyətin və dövlətin ayrılmaz atributlarından biridir. Dövlət və cəmiyyət təhsilsiz yaşaya bilməz. Azərbaycanın təhsil sisteminin milli təhlükəsizliyə bilavasitə necə töhfə verdiyinə dair bəzi konkret nümunələri qeyd etmək vacibdir. Ölkədə təhlükəsizlik sektorunda karyera qurmaq və xüsusi xidmət keçmək üçün insan resursları hazırlayan bir sıra ixtisaslaşmış xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələri (ATM) var. Məsələn, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Akademiyası, Müdafiə Nazirliyinin Milli Müdafiə Universiteti, Dövlət Sərhəd Xidmətinin Akademiyası və Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyası və digər bir sıra təhlükəsizlik, hərbi və hüquq-mühafizə qurumlarının xüsusi təyinatlı tədris müəssisələrində peşəkar kadrlar hazırlanır. Azərbaycan hökuməti terrorizmlə mübarizə və kibertəhlükəsizlik də daxil olmaqla bir sıra mövzularda təhlükəsizlik işçiləri üçün təlimlərin keçirilməsi və peşəkar xüsusi xidmət orqanları üçün kadr hazırlığı məqsədilə NATO ölkələri, xüsusilə qardaş Türkiyə ilə sıx əməkdaşlıq edir (Əhmədov, 2024).

Tədqiqat

Azərbaycan ərazisi tarixin müxtəlif dövrlərində strateji mövqeyinə və geosiyasi əhəmiyyətinə görə müxtəlif dövlətlərin maraq dairəsində olmuş, bunun nəticəsində ölkədə hərbi biliklərin öyrənilməsi və tətbiqi daim aktual olmuşdur. Qədim və orta əsrlərdə hərbi təhsil əsasən dövlətin müdafiəsini təşkil etmək, hərbi elitəni formalaşdırmaq və döyüş taktika və strategiyalarını təkmilləşdirmək məqsədilə inkişaf etdirilmişdir. Bu dövrlərdə hərbi təhsil formal şəkildə təşkil edilməsə də, fərdi təlim, saray məktəbləri və döyüş meydanlarında qazanan təcrübələr vasitəsilə ötürülürdü.

Azərbaycan ərazisində hərbi təhsilin ilkin formaları qədim dövrlərə gedib çıxır. Erkən dövlət qurumlarının meydana gəlməsi ilə hərbi təlimlər sistemli şəkildə tətbiq olunmağa başlamışdır. Manna, Midiya və Atropatena kimi qədim dövlətlərdə döyüşçülərin hazırlanması xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu dövlətlərdə hərbi elitənin yetişdirilməsi əsasən aristokrat ailələrinin oğullarının döyüş sənətinə yiyələnməsi ilə həyata keçirilirdi. Döyüşçülər oxatma, qılıncoynatma, süvari döyüş taktikaları və qalaların müdafiəsi üzrə təlimlər alırdılar.

Ərəb xilafəti dövründə Azərbaycanda hərbi təhsil əsasən islam hərbi ənənələri əsasında formalaşdı. Bu dövrdə döyüşçülər Quran və fiqh bilikləri ilə yanaşı, hərbi taktika və strategiyalara dair biliklər əldə edirdilər. Ərəb qoşunlarında xidmət edən azərbaycanlılar yürüşlər zamanı hərbi biliklər qazanır, həmçinin müsəlman dünyasının müxtəlif bölgələrində hərbi bacarıqlarını təkmilləşdirirdilər.

Səlcuqların Azərbaycanda hökmranlığı dövründə hərbi təhsil yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Bu dövrdə nizami ordu strukturu formalaşdı və hərbi məktəblər fəaliyyət göstərməyə başladı. Səlcuq sultanlarının sarayında və müxtəlif hərbi düşərgələrdə döyüşçülər xüsusi təlim keçirdilər. Oxçular,

süvarilər və piyadalar fərqli metodlarla təlim alırdılar. Bundan əlavə, saray məktəblərində gələcək sərkərdələr və dövlət xadimləri hərbi strategiya və idarəetmə sahəsində təhsil alırdılar.

Atabəylər dövründə hərbi təhsilin daha sistemli şəkildə inkişaf etdiyi müşahidə olunur. Şəmsəddin Eldəniz və onun davamçıları hərbi təlimi dövlətin əsas siyasətinə çevirdilər. Bu dövrdə gənc sərkərdələr xüsusi məktəblərdə yetişdirilir, döyüş bacarıqları və taktiki biliklər öyrədilirdi. Atabəylər ordusunda xüsusi döyüş sənətləri və mühasirə taktikaları geniş tətbiq olunurdu.

Qızıl Orda və Teymurilər dövründə Azərbaycanın hərbi sistemi dövrün yeni çağırışlarına uyğunlaşdırıldı. Bu dövrdə hərbi təhsil yalnız döyüş bacarıqları ilə məhdudlaşmır, həm də dövlət idarəçiliyi və diplomatiya sahəsində bilikləri özündə birləşdirirdi. Hərbi liderlər həm döyüş taktikalarını, həm də siyasi intriqaları mənimsəyir, döyüş meydanında olduğu kimi, siyasi səhnədə də uğur qazanmağa çalışırdılar.

Səfəvilər dövrü Azərbaycanda hərbi təhsilin yeni inkişaf mərhələsi oldu. Səfəvilər dövründə nizami ordu formalaşdırıldı və "Qızılbaş" döyüşçüləri xüsusi təlimlər keçirdilər. Hərbi təlimlər süvari və piyada qoşunlarının döyüş bacarıqlarını təkmilləşdirmək məqsədi daşıyırdı. Bu dövrdə hərbi məktəblər formal şəkildə olmasa da, dövlət daxilində müəyyən hərbi biliklərin ötürülməsi prosesi daha sistemli hala gətirildi. Səfəvilər dövründə döyüşçülər Osmanlı və Avropa dövlətlərinin hərbi strategiyalarını öyrənir və onların müharibə texnikalarından istifadə edirdilər.

Qacarlar dövründə hərbi təhsilin yeni formaları meydana çıxdı. Bu dövrdə hərbi texnika və odlu silahların tətbiqi ilə əlaqədar olaraq döyüşçülərin hazırlanması müasir sistemə uyğunlaşdırıldı. Qacar sülaləsinin idarəçiliyi dövründə Avropa ölkələri ilə hərbi əlaqələr artdı və bir sıra Azərbaycanlı zabitlər xarici ölkələrdə təhsil almağa göndərildi (Cəfərov, 2010).

Nəticə etibarilə, qədim və orta əsrlərdə Azərbaycanda hərbi təhsil fərqli formalarda mövcud olmuş və dövrün tələblərinə uyğun şəkildə inkişaf etmişdir. Dövlətin hərbi qüdrətini qorumaq məqsədilə müxtəlif təlim metodları tətbiq olunmuş, gələcək sərkərdələr və döyüşçülər fərdi və kollektiv şəkildə hərbi biliklərə yiyələnmişlər. Bu dövrdə formal hərbi məktəblər olmasa da, saray təhsili, döyüş meydanında qazanan təcrübələr və xarici təsirlər hərbi təhsilin əsasını təşkil etmişdir. Azərbaycanda qədim və orta əsrlərdə hərbi təhsil gələcək əsrlərdə formalaşacaq nizami hərbi sistemlər üçün zəmin yaratmış və hərbi ənənələrin inkişafına mühüm təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönməsində hərbi təhsil. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda milli hərbi təhsilin inkişafı mühüm tarixi proseslərin təsiri altında formalaşmışdır. 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) elan edilməsi ilə müstəqil dövlətin hərbi potensialını yaratmaq və gücləndirmək əsas prioritetlərdən biri oldu. Dövlətin suverenliyinin qorunması üçün müstəqil ordu quruculuğuna xüsusi diqqət yetirildi və bu proses çərçivəsində milli zabit kadrlarının hazırlanması zərurətə çevrildi. AXC dövründə hərbi təhsil sisteminin təşkili və inkişaf etdirilməsi bu sahədə atılan ilk sistemli addımlardan biri idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edildiyi zaman ölkənin nizami ordusu yox idi və hərbi sahədə peşəkar kadr çatışmazlığı mövcud idi. Bunun əsas səbəblərindən biri, çar Rusiyası dövründə azərbaycanlıların hərbi sahədə yüksək vəzifələrə irəli çəkilməsinə məhdudiyyətlərin qoyulması idi. Azərbaycanlı zabitlər əsasən Rusiya imperiyasının müxtəlif hərbi məktəblərində təhsil almış və imperiya ordusunda xidmət etmişdilər. Lakin AXC hökuməti müstəqil ordu yaratmaq üçün yerli hərbi kadrların hazırlanmasını vacib hesab edirdi. Bu məqsədlə 1918-ci ilin iyun ayında Azərbaycanın ilk hərbi qurumu - Müdafiə Nazirliyi təsis edildi. Nazirliyin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri hərbi təhsilin təşkili və milli zabit korpusunun formalaşdırılması oldu (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, 2022).

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə hərbi təhsil sahəsində ilk mühüm addımlardan biri 1918-ci ilin noyabrında Gəncədə hərbi məktəbin yaradılması oldu. Bu məktəbin əsas məqsədi ordunun komanda heyətini milli kadrlarla təmin etmək idi. Hərbi məktəbin açılmasında və təşkilati məsələlərin həllində general-qubernator Səməd bəy Mehmandarov və general Əliağa Şıxlinski mühüm rol oynadılar. Bu məktəb qısa müddət ərzində fəaliyyət göstərsə də, AXC-nin süqutuna qədər zabit kadrlarının hazırlanmasında əhəmiyyətli rol oynadı.

Milli hərbi təhsil sisteminin gücləndirilməsi məqsədilə xarici ölkələrlə əməkdaşlıq qurulmağa başlandı. 1919-cu ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti bir qrup azərbaycanlı gənci hərbi

təhsil almaq üçün Türkiyə və Avropa ölkələrinə göndərdi. Bu təşəbbüs, AXC hökumətinin gələcəkdə müstəqil hərbi elitanın formalaşdırılmasına dair uzaqgörən siyasətinin göstəricisi idi. Eyni zamanda, Osmanlı dövlətindən gələn hərbi mütəxəssislər Azərbaycan ordusunun qurulmasında və hərbi tədris prosesində mühüm rol oynadılar. Nuru Paşanın rəhbərliyi ilə Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycanda milli ordunun təşkili üçün hərbi kadrların hazırlanmasına dəstək verdi.

AXC dövründə hərbi təhsilin inkişaf etdirilməsinə və ordunun gücləndirilməsinə baxmayaraq, mövcud çətinliklər və maddi-texniki çatışmazlıqlar bu prosesin tam reallaşmasına mane oldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 ay mövcud olduğu üçün genişmiqyaslı hərbi təhsil proqramlarının həyata keçirilməsi mümkün olmadı. 1920-ci ilin aprel ayında bolşeviklərin Bakını işğal etməsi ilə AXC-nin ordu quruculuğu və hərbi təhsil siyasəti yarımçıq qaldı. Lakin bu dövrdə əsas qoyulan hərbi təhsil əməlləri sonrakı illərdə Azərbaycanın hərbi sisteminin inkişafına təsir göstərdi (Məmmədov, 2012).

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə hərbi təhsilin təşkili və milli zabit kadrlarının hazırlanması istiqamətində həyata keçirilən addımlar müstəqil dövlətin hərbi təhlükəsizliyinin təmin olunması yolunda mühüm mərhələ idi. Bu proses, qısa müddət ərzində həyata keçirilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan tarixində ilk müstəqil hərbi təhsil sisteminin qurulmasına və gələcək nəsillər üçün milli zabit əməllərinin formalaşmasına təkan verdi. AXC-nin süqutundan sonra bu istiqamətdə aparılan işlər dayandırılsa da, sovet dövründə və müstəqillikdən sonra Azərbaycanın hərbi təhsil sistemi bu təməllər üzərində inkişaf etdirildi.

Sovet dövründə Azərbaycanda hərbi təhsil. 1920-ci ilin aprel ayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra bolşevik hakimiyyəti ölkədə sovet hərbi sistemini tətbiq etməyə başladı. Yeni qurulan Sovet Sosialist Respublikası daxilində Azərbaycanda hərbi təhsil sistemi SSRİ-nin ümumi hərbi siyasətinə uyğun şəkildə formalaşdırıldı. Sovet hökumətinin əsas məqsədi Qızıl Ordunun tərkibində xidmət edəcək yerli hərbi kadrların hazırlanması və Azərbaycanın müdafiə potensialının SSRİ-nin maraqlarına uyğun istiqamətləndirilməsi idi (Əliyev, 2001).

Azərbaycanın sovet hakimiyyətinə keçməsi ilə ölkədə hərbi təhsilin sovet modelinə uyğunlaşdırılması prosesi başladı. İlk illərdə hərbi təhsil sisteminin təşkilində əsas məqsəd Qızıl Ordu sıralarına yerli kadrların cəlb edilməsi və onların ideoloji baxımdan sovet təbliğatı ilə yetişdirilməsi oldu. 1921-ci ildə Bakıda hərbi məktəb yaradıldı və bu məktəb gələcəkdə milli kadrların formalaşmasında mühüm rol oynadı.

1920-1930-cu illər ərzində Azərbaycanda hərbi təhsil əsasən SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərində yerləşən ali hərbi məktəblərə azərbaycanlı gənclərin göndərilməsi yolu ilə həyata keçirilirdi. Bakı, Leninqrad (indiki Sankt-Peterburq), Moskva və digər şəhərlərdə yerləşən hərbi akademiyalara göndərilən azərbaycanlı zabitlər burada sovet ordusunun taktika və strategiyalarını mənimsəyirdilər. Bu dövrdə Azərbaycan gəncləri əsasən komandanlıq, mühəndislik, artilleriya və aviasiya sahələrində təhsil alırdılar.

1939-1945-ci illərdə İkinci Dünya Müharibəsi zamanı Azərbaycanda hərbi təhsil sürətlə inkişaf etdi. Müharibənin başlanması ilə orduya daha çox peşəkar kadr hazırlamaq məqsədilə hərbi məktəblərin fəaliyyəti genişləndirildi. Azərbaycan gəncləri müxtəlif hərbi akademiyalarda təhsil alaraq cəbhəyə göndərildilər. Müharibə dövründə Bakıda və digər şəhərlərdə sürətləndirilmiş hərbi kurslar təşkil olundu, burada əsasən piyada qoşunları, tankçılar və topçular üçün hazırlıq kursları keçirilirdi.

Müharibədən sonra, 1945-ci ildən etibarən sovet hakimiyyəti hərbi təhsilin daha da sistemləşdirilməsinə diqqət yetirdi. Azərbaycanda hərbi təhsilin ən mühüm inkişaf mərhələsi 1971-ci ildə Bakı Ali Birləşmiş Komandirlər Məktəbinin (BABKM) yaradılması ilə başladı. BABKM-in əsas məqsədi sovet ordusu üçün peşəkar zabitlərin hazırlanması idi. Məktəb sovet hərbi təhsil sisteminə tam inteqrasiya olunmuşdu və burada tədris SSRİ-nin digər hərbi akademiyyalarında olduğu kimi yüksək səviyyədə təşkil edilirdi.

BABKM-də təhsil alan azərbaycanlı zabitlər Sovet İttifaqının müxtəlif hərbi hissələrində xidmət edirdilər. Məktəbdə hərbi taktika, strateji idarəetmə, mühəndislik və rabitə kimi sahələr üzrə ixtisaslaşmış kurslar keçirilirdi. Burada təhsil alan tələbələr SSRİ Müdafiə Nazirliyinin təbəçiliyində fəaliyyət göstərən digər ali hərbi məktəblərlə sıx əlaqədə idilər.

1970-1980-ci illər ərzində Azərbaycanda hərbi təhsil SSRİ-nin hərbi-siyasi strategiyasına uyğun şəkildə inkişaf etdirildi. Sovet ordusunun tərkibində xidmət edən azərbaycanlı zabitlər SSRİ-nin müxtəlif bölgələrində hərbi əməliyyatlarda iştirak edirdilər. Onların bir qismi Əfqanıstan müharibəsinə (1979-1989) cəlb olundu və burada qazandıqları döyüş təcrübəsi sonradan Azərbaycanın müstəqillik dövründə ordu quruculuğu prosesinə təsir göstərdi.

Sovet dövründə Azərbaycanda hərbi təhsilin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun ideoloji istiqamətləndirilməsi idi. Hərbi təhsil alan şəxslər sovet ideologiyasına uyğun yetişdirilir və onların siyasi baxışları sosialist rejimin tələblərinə uyğun formalaşdırılırdı. Hərbi akademiyalarda və məktəblərdə marksizm-leninizm tədris olunurdu və zabitlərin siyasi dünyagörüşü ciddi nəzarət altında saxlanılırdı (Əliyev, 2003).

SSRİ-nin son illərində, 1980-ci illərin ikinci yarısında, hərbi təhsil sistemində müəyyən dəyişikliklər baş verdi. Sovet İttifaqının daxili siyasi və iqtisadi problemləri hərbi təhsil sahəsinə də təsir etdi. 1991-ci ildə SSRİ-nin süqutu ilə Azərbaycanın hərbi təhsil sistemi də yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Sovet hərbi məktəblərində yetişən azərbaycanlı zabitlər müstəqil Azərbaycanın ordusunun qurulmasında mühüm rol oynadılar.

Sovet dövründə Azərbaycanda hərbi təhsil əsasən SSRİ-nin vahid hərbi strategiyasına uyğun təşkil edilmişdi. Azərbaycanlı zabitlər SSRİ ordusunun müxtəlif bölmələrində xidmət edərək mühüm təcrübə qazandılar. Bu dövrdə yaradılmış hərbi təhsil infrastrukturunu və kadr potensialı sonradan müstəqil Azərbaycanın ordu quruculuğunda mühüm rol oynadı.

Müstəqillik dövründə hərbi təhsilin yenidən qurulması. 1991-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkənin təhlükəsizliyinin və suverenliyinin təmin edilməsi üçün milli ordunun yaradılması əsas prioritetlərdən birinə çevrildi. Sovet İttifaqının dağılması ilə Azərbaycanda mövcud olan hərbi təhsil sistemi köhnəlmiş və yeni qurulan ordu üçün müasir tələblərə cavab verən hərbi kadr hazırlığı zərurətə çevrilmişdi. Hərbi təhsilin yenidən qurulması və müasir standartlara uyğunlaşdırılması məqsədilə sistemli islahatlara başlandı.

Azərbaycanın müstəqilliyini əldə etməsi ilə ölkənin özünəməxsus milli hərbi təhsil sisteminin formalaşdırılması vacib məsələ kimi qarşıya qoyuldu. 1991-ci ildə Azərbaycan Silahlı Qüvvələri yaradıldıqdan sonra hərbi kadrların hazırlanması üçün yeni modelin tətbiqinə başlandı. Müstəqilliyin ilk illərində hərbi təhsil sahəsində əsas problemlərdən biri peşəkar hərbi kadrlarının çatışmazlığı idi. SSRİ dövründə azərbaycanlı zabitlər əsasən sovet hərbi məktəblərində təhsil alırdılar və müstəqillikdən sonra onların böyük bir qismi ya Rusiyaya qayıtdı, ya da yeni milli orduya qoşulmadı.

Müstəqilliyin ilk illərində hərbi təhsilin təşkilində əsas problemlərdən biri maddi-texniki bazanın zəif olması və kadr çatışmazlığı idi. Bu problemləri həll etmək üçün 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin ilk hərbi təhsil müəssisəsi olan Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi təsis edildi. Bu məktəbin əsas məqsədi müstəqil Azərbaycanın ordusu üçün milli zabıt kadrları hazırlamaq idi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdıışından sonra 1993-cü ildən etibarən Azərbaycanda hərbi təhsil sistemində islahatlar daha geniş vüsət aldı. Onun rəhbərliyi ilə ölkənin hərbi doktrinası yenidən işlənildi və hərbi təhsilin modernləşdirilməsi istiqamətində konkret addımlar atıldı. 1997-ci ildə Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbinin adı dəyişdirilərək Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi adlandırıldı. Bu məktəb Azərbaycanın əsas hərbi təhsil müəssisəsinə çevrildi və burada quru qoşunları, hava qüvvələri və dəniz qüvvələri üçün peşəkar zabitlərin hazırlanmasına başlandı (Hacıyev, 2015).

Azərbaycanın hərbi təhsil sisteminin inkişafında xarici ölkələrlə əməkdaşlıq mühüm rol oynadı. 1990-cı illərdən etibarən Türkiyə, ABŞ və NATO çərçivəsində bir sıra Avropa ölkələri ilə hərbi təhsil sahəsində əməkdaşlıq əlaqələri quruldu. Xüsusilə, Türkiyə ilə hərbi təhsil sahəsində sıx əməkdaşlıq aparıldı və bir çox azərbaycanlı zabitlər Türkiyənin hərbi akademiyyalarında təhsil almağa göndərildi. Bu əməkdaşlıq nəticəsində Azərbaycanın hərbi təhsil sistemi NATO standartlarına uyğunlaşdırıldı və ordunun peşəkarlıq səviyyəsi artırıldı (Quliyev, 2019).

2000-ci illərdə hərbi təhsilin təkmilləşdirilməsi istiqamətində yeni islahatlar həyata keçirildi. 2001-ci ildə Naxçıvan şəhərində Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey təsis edildi. Bu lisey gənc kadrların hərbi sahəyə marağını artırmaq və onları peşəkar zabıt kimi yetişdirmək məqsədi daşıyırdı. Bununla

yanaşı, Azərbaycan Milli Müdafiə Universitetinin yaradılması istiqamətində hazırlıqlar aparılmağa başlandı və bu sahədə genişmiqyaslı islahatlar davam etdirildi.

Azərbaycanın hərbi təhsil sistemində yenidənqurma işləri yalnız daxili islahatlarla məhdudlaşmadı, eyni zamanda beynəlxalq təcrübə və müasir texnologiyalar tətbiq edilməyə başlandı. Azərbaycan Silahlı Qüvvələri NATO proqramlarında iştirak edərək hərbi təhsil sahəsində yeni metodologiyaları mənimsədi. 2013-cü ildə Müdafiə Nazirliyinin nəzdində Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası təsis edildi. Bu akademiya ali hərbi təhsil verən ən önəmli qurumlardan biri oldu və burada zabitlər üçün müasir hərbi strategiya və idarəetmə sahəsində tədris aparıldı (<https://mod.gov.az/az/azerbaycan-ordusunun-herbi-elm-ve-tehsil-sistemi-326/>).

Azərbaycanın 2020-ci ildə Vətən müharibəsində qazandığı qələbə hərbi təhsil sisteminin uğurlu yenidənqurma prosesindən keçdiyini sübut etdi. Müharibə zamanı Azərbaycan ordusunun tətbiq etdiyi müasir döyüş taktikaları və yüksək hazırlıqlı zabit korpusu hərbi təhsilin beynəlxalq standartlara uyğun qurulmasının vacibliyini bir daha göstərdi. Bu uğurun əldə olunmasında Türkiyə, Pakistan və NATO ilə həyata keçirilən birgə təlimlərin və xaricdə təhsil almış zabitlərin böyük rolu oldu.

Nəticə

Müstəqillik dövründə Azərbaycanda hərbi təhsilin yenidən qurulması ölkənin təhlükəsizliyinin və müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi baxımından mühüm rol oynamışdır. 1990-cı illərdən etibarən həyata keçirilən islahatlar nəticəsində müasir hərbi təhsil sistemi formalaşdırılmış və Azərbaycan ordusunun peşəkarlıq səviyyəsi artırılmışdır. Xarici ölkələrlə əməkdaşlıq, yeni hərbi təhsil müəssisələrinin yaradılması və müasir texnologiyaların tətbiqi nəticəsində Azərbaycanın hərbi təhsili yüksək standartlara uyğunlaşdırılmışdır. Bugünkü hərbi təhsil sistemi Azərbaycanın müdafiə strategiyasının ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş və ölkənin hərbi gücünün əsas dayaqlarından biri olmuşdur.

Hazırda Azərbaycanda hərbi təhsil sistemi modernləşdirilməkdə davam edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci ildə imzaladığı sərəncamla Müdafiə Nazirliyinin nəzdində Milli Müdafiə Universiteti təsis edildi. Bu universitet Azərbaycanda hərbi təhsil sisteminin daha yüksək səviyyəyə qaldırılması və gələcəkdə peşəkar hərbi kadrların daha genişmiqyaslı hazırlanmasına xidmət edəcək.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi (2022). *Azərbaycan Ordusunun inkişaf konsepsiyası*. Müdafiə Nazirliyi
2. Cəfərov, Y. (2010). *Azərbaycan Silahlı Qüvvələri: Tarixi İnkişaf Yolu*. "Nurlan" nəşriyyatı.
3. Əhmədov, H. (2024). Azərbaycanın təhsil sistemi milli təhlükəsizlik kontekstində. <https://525.az/news/259625-azerbaycanin-tehsil-sistemi-milli-tehluksesizlik-kontekstinde>
4. Əliyev, H. (2001). *Azərbaycanın hərbi strategiyası*. Azərbaycan.
5. Əliyev, H. (2003). *Ordu və Dövlətçilik*. Şərq-Qərb.
6. Hacıyev, R. (2015). *Müasir hərbi təhsil və onun inkişaf perspektivləri*. Elm və Təhsil.
7. Quliyev, Ə. (2019). *Ali hərbi təhsildə innovasiyalar*. Təhsil.
8. Məmmədov, T. (2012). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbi siyasəti*. Şərq-Qərb.
9. <https://mod.gov.az/az/azerbaycan-ordusunun-herbi-elm-ve-tehsil-sistemi-326/>

Daxil oldu: 05.12.2024

Qəbul edildi: 16.03.2025